

UWARUNKOWANIA KREOWANIA ZASOBÓW KAPITAŁU LUDZKIEGO DLA GOSPODARKI MIAST. PRZYPADEK MIAST ŚLĄSKICH

Edyta Szafranek-Stefaniuk

Wprowadzenie

Problematyka szeroko rozumianych kwalifikacji i ich roli jako czynnika produkcji jest obecna w rozwoju myśli ekonomicznej w długim horyzoncie czasu i w różnym zakresie. Choć zajmowali się nią merkantyści i W. Petty to jednak uznaje się, że teoria kapitału ludzkiego została opracowana na początku lat 60. XX w. przez Schultza [1961], Beckera [1963, 1964], a rozwijana przez Mincera [1974], Lucasa [1988] czy Romera [1990]. Koncepcja ta miała na celu wyjaśnienie i zrozumienie różnic w poziomie wynagrodzeń, który wiązano z funkcją lat spędzonych na edukacji, a także czasem budowania doświadczenia zawodowego. Odwoływała się do relacji na rynku pracy, przy czym za kluczowe zmienne strony podażowej przyjmowała wykształcenie i umiejętności człowieka. Już wówczas zwrócono jednak uwagę, że nie tylko formalne wykształcenie i konkretne umiejętności decydują o produktywności pracowników, lecz znaczenie mają także cechy indywidualne każdego człowieka wynikające z inwestycji osobistych poniesionych na podnoszenie kompetencji. Obecnie problematyka kapitału ludzkiego koncentruje się przede wszystkim na efektywności inwestycji w edukację zasobów ludzkich i wpływie na rozwój lokalny oraz regionalny [Bartoszek 2012]. W związku z tym pojęcie kapitału ludzkiego rozpatrywane jest w wąskim i szerokim ujęciu [Arendt, Przygodzki 2016: 78–79]. W pierwszym z nich (ujęcie klasyczne) kapitał ludzki utożsamiany jest z poziomem wykształcenia i indywidualnymi kompetencjami człowieka. Z kolei szerokie ujęcie kapitału ludzkiego obejmuje także cechy psychofizyczne człowieka, do których zalicza się zdolność i talent, indywidualne umiejętności, doświadczenie zawodowe, stan zdrowia, przedsiębiorczość, zdolności przywódcze, a niektórzy z badaczy kwalifikują także aktywność społeczną i ekonomiczną, światopogląd

oraz poziom kultury [szerzej Kotarski 2013], które jednak wchodzą w zakres kapitału społecznego. Biorąc pod uwagę ogół cech opisujących kapitał ludzki, jest on współcześnie postrzegany nie tylko jako czynnik pracy (z perspektywy przedsiębiorstwa czy organizacji), ale także z perspektywy całej gospodarki jako czynnik rozwoju lokalnego, regionalnego czy terytorialnego [Capello *et al.* 2011; Gołaszewska-Kaczan 2013; Nowakowska 2017, 2024]. Noworól [2011] twierdzi, że kapitał ludzki jest jednym z najważniejszych podsystemów terytorium, stanowiąc niejako fenomen, gdyż integruje wiele aspektów: zdrowotny, psychologiczno-społeczny, artystyczny, religijny, i inne. W kapitale ludzkim upatruje się nadal rolę strategicznego zasobu dla utrzymania produktywności społeczeństw, gdyż ma on jakościowy, a nie ilościowy charakter [Dumas, Turner 2009].

W tym opracowaniu kapitał ludzki jest pojmowany z perspektywy gospodarki miast, zatem z poziomu całej gospodarki i jako zasób rozwoju jednostki terytorialnej. W takim ujęciu jest rozumiany jako zasób wiedzy, umiejętności, zdrowie, energia vitalna społeczeństwa [Domański 1993]. Analizując współwystępowanie kapitału ludzkiego z sukcesem miast Komorowski [2010] definiuje go jako zasoby intelektualne, vitalne, gospodarcze i zawodowe ludności, a jako kategoria rozwoju miast związany jest przede wszystkim z kompetencjami poszczególnych jednostek lub danej społeczności jako całości. Wskazane definicje pokazują, że obejmuje on więc elementy niematerialne, takie jak zdolności, wiedza oraz nabyte umiejętności poszczególnych pracowników. Zarówno koncepcje teoretyczne, jak i badania empiryczne pozwalają uznać, że kapitał ludzki stanowi jeden z najważniejszych czynników rozwoju gospodarek. Camagni [2008] zwraca uwagę, że kapitał ludzki określany poprzez wysoko rozwiniętą kreatywność, osobiste (prywatne) *know-how*, a także aktywność przedsiębiorczą, stanowi niematerialne dobra o największym znaczeniu w kształtowaniu rozwoju i konkurencyjności jednostek terytorialnych. Założenie to zostało potwierdzone m.in. dla sytuacji Włoch przez Di Liberto i Symonsa [1998], Hiszpanii [de la Fuente 2002], czy Polski [Florczak 2007, 2008; Skrodzka 2015; Jasińska 2022; Iwanowicz-Pałka 2024].

Uwzględniając, że kapitał ludzki jest specyficznym i szczególnym czynnikiem rozwoju jednostek terytorialnych, przyjęto jako cel badań identyfikację uwarunkowań do kształtowania kapitału ludzkiego w miastach śląskich. Zakres czasowy badań obejmuje lata 2011–2024, zatem okres, który był istotny dla przemian kapitału ludzkiego i kreowania dynamicznej równowagi w rozwoju miast [Mierzejewska 2015; Domański 2018], a także wystarczający z perspektywy możliwości zdiagnozowania trendów kształtujących aktualny stan badanych zjawisk. W przypadku części analiz okres był skrócony adekwatnie do możliwości pozyskania danych warunkujących przeprowadzenie analizy. Przyjęty zakres czasowy badań był także uwarunkowany dostępnością danych w zasobach Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Te zasoby informacyjne stanowią podstawowy materiał źródłowy w podjętych analizach. Zakres przestrzenny dotyczy miast śląskich, które utożsamiono z położonymi na terenie województwa śląskiego. Ponadto przyjmując, że kapitał ludzki jest związany z miastami o wyższej randze w sieci osadniczej i rozwiniętych funkcjach ponadregionalnych (a przynajmniej ponadlokalnych) badania prowadzono dla miast

na prawach powiatu. Znaczna część danych statystycznych pochodząca z GUS w tematyce kapitału ludzkiego jest prezentowana właśnie na poziomie powiatu (co ma zagwarantować zachowanie tajemnicy statystycznej), dlatego zapewniało to możliwość skompletowania porównywalnego materiału badawczego. W odniesieniu do wybranych kategorii analizy rozszerzono lub ograniczono zakres jednostek badawczych, adekwatnie do potrzeb i możliwości zilustrowania zjawiska. Na podstawie zgromadzonego materiału ilościowego przeprowadzono analizy oparte na metodyce statystyki opisowej. Zastosowano wskaźniki dynamiki zmiany kapitału ludzkiego w każdym z kluczowych uwarunkowań kształtujących jego stan, tj. zmian demograficznych (liczby ludności, struktury wiekowej, migracji), dojazdów do pracy, wykształcenia i dostępu do edukacji, rynku pracy, stanu sektora kultury oraz warunków zamieszkania. Wszystkie wartości liczbowe wskazywane w rozważaniach w części empirycznej zostały opracowane na podstawie danych pochodzących z GUS, przede wszystkim z baz: Bank Danych Lokalnych i Demografia. Ponadto wykorzystano informacje jakościowe, opisujące stan aktualny zasobów niemierzalnych, a następnie z ich wykorzystaniem przeprowadzono krytyczną analizę morfologiczną oraz przyczynowo–skutkową w odniesieniu do przyjętego problemu badawczego.

Warunki kształtowania kapitału ludzkiego jako czynnika rozwoju gospodarczego miast

Kapitał ludzki jest w ujęciu teoretycznym inwestycją osobistą, ale taką, którą można łatwo wykorzystać w różnych miejscach [Domański 1993; Blaug 1995; Cichy, Malaga 2007; Popiel 2015]. Temu jednak muszą sprzyjać warunki dot. rozwoju edukacji oraz możliwości przemieszczania się, stanowiące czynniki, czyli „wypychające” kapitał ludzki z obszarów ich zamieszkiwania, a „przyciągające” do bardziej atrakcyjnych i konkurencyjnych jednostek. Za jedną z form takich inwestycji uznano migracje [Sjaastad 1962], które obejmować mogą zarówno migracje definitywne, jak i czasowe, a także wahadłowe związane z cyklicznymi dojazdami do pracy. Należy jednak podkreślić, że migracje w kontekście kapitału ludzkiego nie mogą być utożsamiane z koniecznością przemieszczania się w celu zdobycia jakiegokolwiek pracy. Zwraca na to uwagę Florida [2010] twierdząc, że ludzie kreatywni *nie są tulaczami krążącymi pośród społeczeństwa ani barbarzyńcami u bram* [Przyborowska 2015: 19]. Chcą być słyszani, mieć wpływ na bieg spraw, nie widzą potrzeby obalania istniejącego porządku, natomiast będą dostosowywali się do funkcjonowania społeczeństwa opartego na kreatywnej etyce pracy. Dzieje się tak, ponieważ rozwój i funkcjonowanie w życiu społecznym oparte są na dwóch z pozoru przeciwnych filarach, tj. tradycyjnych wartościach (kontynuacja dotychczasowych zasad i osiągnięć rozwoju) oraz tworzeniu nowych wartości kulturowych i wyzwań [Przyborowska 2015]. Rozwój kapitału ludzkiego wiąże się przede wszystkim z drugim z tych filarów, który wywołuje różnego typu zmiany, a zarazem wprowadza nowe, nieznane lub niestosowane dotychczas rozwiązania.

Przyjmując założenia wskazane przez Floridę [2010] i opierając się na idei klasy kreatywnej należy uznać, że kluczowymi warunkami sprzyjającymi budowaniu odpowiednich miejsc do życia dla kapitału ludzkiego są inwestycje we wzrost poziomu edukacji, rozwój badań oraz wpieranie różnych form kreatywności, a ponadto kształtowanie nowych form społeczności społecznej opartej na wykorzystaniu talentów klasy kreatywnej w życiu obywatelskim. Istotną kwestią jest rozwój usług kultury i poprawa ich dostępności oraz tworzenie warunków do zachowania różnorodności stylów życia i podnoszenia statusu mieszkańców.

Jak podkreśla wielu badaczy [Mincer 1989; Corvers 1997; Mate 2015; Mellander, Florida 2021] wykwalifikowani pracownicy są bardziej produktywni niż pracownicy o niskich kwalifikacjach, co stwarza wyzwania zarówno dla pracodawców, jak i pracobiorców. Obie strony, aby osiągać wysoką produktywność i konkurencyjność na rynku pracy muszą inwestować m.in. w edukację. Ponadto pracodawcy powinni wybierać takie miejsca lokalizacji dla swoich działalności, które wyróżniają się wysokim poziomem inwestycji w edukację i kształtowanie bardzo dobrego poziomu warunków zamieszkiwania. Zatem ważnym uwarunkowaniem rozwoju kapitału ludzkiego jest także wizerunek zamieszkiwanego obszaru. Obszary, które w świadomości mieszkańców postrzegane są jako prestiżowe, o wysokim statusie społeczno-ekonomicznym, charakteryzują się także wyższą oceną jakości życia [Kavanagh *et al.* 2005]. W tym zakresie istotna jest ocena warunków zamieszkiwania, które wiążą się z postrzeganiem i kształtowaniem tzw. środowiska mieszkaniowego, na które składają się cechy opisujące stan i wyposażenie zarówno mieszkań, jak też budynków mieszkalnych i terenów mieszkaniowych. [Zborowski 2005; Raźniak, Winiarczyk-Raźniak 2014; Szafranek 2016].

Na podstawie rozważań nad istotą i rolą kapitału ludzkiego w rozwoju jednostek terytorialnych, należy uznać, że jest on zasobem dającym podstawy do wytworzenia korzyści w przyszłości poprzez wzrost dochodów, produktywności i efektywności w gospodarce, a zarazem wartości innych zasobów, dóbr i zdolności. Z tego względu istotne jest, aby jednostki terytorialne, w tym miasta, tworzyły warunki do pozyskiwania i rozwoju kapitału ludzkiego. Ważna jest w tym przypadku jakość miejsca, która powinna być tak ukształtowania, aby odpowiadała satysfakcjonująco na następujące pytania: 1) co w tym miejscu jest zlokalizowane?, 2) kto w nim przebywa i zamieszkuje?, 3) co się w nim dzieje? W odniesieniu do pierwszego z pytań satysfakcjonującym stanem byłoby otoczenie sprzyjające kreatywnemu życiu. Dawałoby ono podstawy do budowania warunków do życia społeczności zróżnicowanej pod wieloma względami i otwartej na wielokulturowość oraz szeroko rozumianą innowacyjność. Z kolei odpowiadając na 3 pytanie oczekiwano by, że miejsce takie cechuje się dynamiką życia ulicznego oraz bogatą ofertą kreatywnych atrakcji.

Na podstawie przedstawionych rozważań, z perspektywy potrzeb pozyskania, a także zachowania i rozwoju kapitału ludzkiego w śląskich miastach wymagane jest spełnienie określonych warunków. Do katalogu podstawowych należy zaliczyć oferowanie przez śląskie miasta:

1. Zróżnicowanej struktury miejsc pracy (jako efektu zróżnicowanej struktury gospodarczej z dużym udziałem działalności wymagających wysokich kwalifikacji, w tym przewaga

sektora usług, nowych technologii i przemysłów kulturowo-kreatywnych – typowych dla gospodarek opartych na wiedzy).

2. Wysokiego wynagrodzenia za świadczoną pracę (miejsca pracy dające satysfakcjonujące uposażenie, umożliwiające finansowanie rozwoju osobistego).
3. Atrakcyjnych miejsc zamieszkania (zapewniających bardzo dobre warunki mieszkaniowe, dobrą dostępność przestrzeni publicznych, terenów zieleni).
4. Bardzo dobrą dostępność usług, o różnorodnym profilu działalności dających możliwość realizacji indywidualnych potrzeb (stwarzanie bogatej oferty kulturalnej i „klimatu miejsca”).
5. Bardzo dobrych warunków kształcenia się, zdobywania wykształcenia formalnego, ale także warunków do samorozwoju, podnoszenia kwalifikacji.

Aby takie warunki stworzyć i zaoferować miasta muszą się rozwijać i podlegać stałej dynamice zmian, zarówno w sferze gospodarczej, jak i społeczno-kulturowej oraz przestrzennej. Dlatego w celu tworzenia warunków sprzyjających osiedlaniu się kapitału ludzkiego w przestrzeni miasta istotne jest traktowanie jego mieszkańców i przestrzeni jako spójnego, zintegrowanego organizmu [Parysek 2015]. Tylko holistyczne ujęcie dynamiki zmian, tzn. przenikające się pozytywne efekty inwestycji mogą dać efekt synergii prowadzący do ukształtowania warunków sprzyjających kumulacji kapitału ludzkiego. W kontekście kreowania jego zasobów polityka rozwoju miasta powinna być ukierunkowana na tworzenie udogodnień sprzyjających realizacji stylów życia i zaspokajaniu potrzeb różnych kategorii mieszkańców i przyjezdnych. Istotnym celem powinna być dbałość o jakość życia mieszkańców miast, w dużym stopniu zależna od jakości środowiska przyrodniczego oraz dostępności różnego typu dóbr i usług, w tym także przestrzeni publicznych. Nie bez znaczenia jest także podmiotowe traktowanie jego mieszkańców oraz dbałość o wysoki poziom przyjaznego środowiska rozwoju gospodarczego. Jak twierdzi Mierzejewska [2015] dążenia te zawsze będą prowadzić do kształtowania równowagi dynamicznej miast zrównoważonych.

Zasoby demograficzne miast śląskich w kontekście kształtowania kapitału ludzkiego

Punktem wyjścia do oceny zasobów kapitału ludzkiego w śląskich miastach jest identyfikacja stanu i dynamiki zmian liczby ludności posiadającej cechy charakteryzujące ów kapitał.

Miasta śląskie na tle województwa śląskiego oraz Polski pod względem liczby ludności wyróżniają się znaczącym udziałem. W 2023 r. zamieszkiwało je łącznie 3 089 130, co stanowiło 71,5% ogółu ludności województwa śląskiego i 8,2% ludności Polski. Oznacza to, że ok. co 1,5 mieszkaniec województwa śląskiego i co 12 mieszkańców Polski był mieszkańcem jednego ze śląskich miast. Jednak ten ważny ilościowo zasób ludności

Legenda

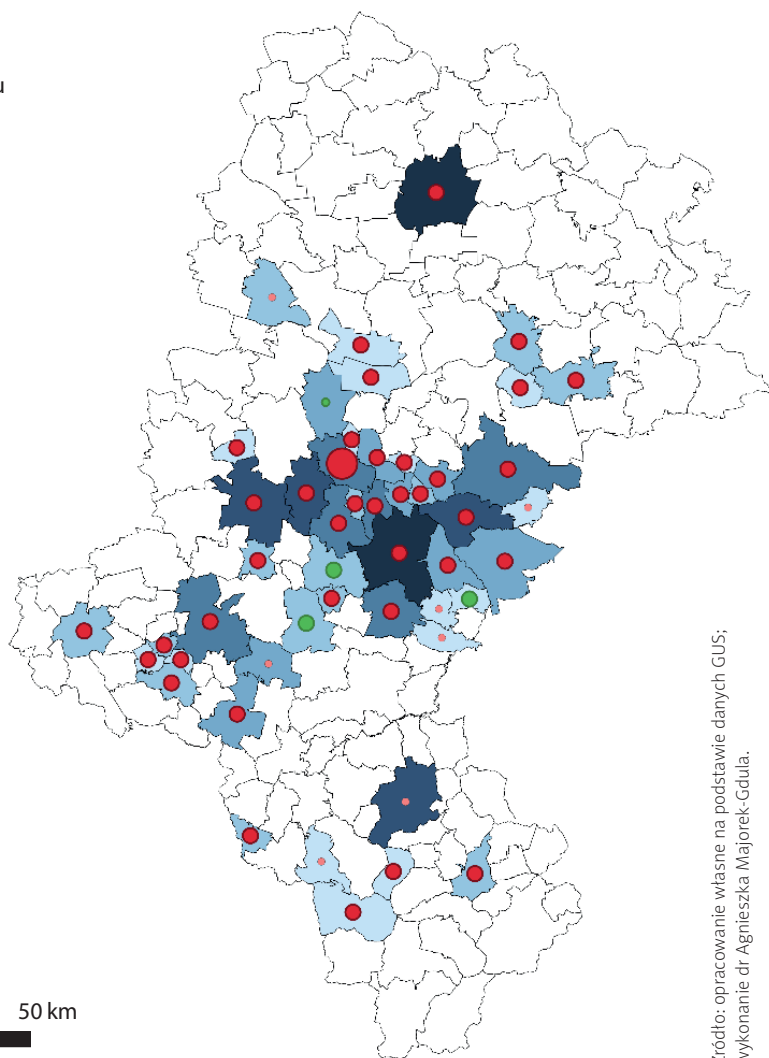
Liczba ludności w 2023 roku
[tys. osób]

- poniżej 20
- 20–50
- 50–100
- 100–150
- 150–200
- powyżej 200

Zmiana liczby ludności
w latach 2011–2023

- wzrost o 5–15%
- wzrost o mniej niż 5%
- spadek o mniej niż 5%
- spadek o 5–15%
- spadek o więcej niż 15%
- gminy woj. śląskiego

0 10 20 30 40 50 km

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS;
wykonanie dr Agnieszka Majorek-Gdula.

Ryc. 4. Stan i dynamika zmiany liczby ludności w miastach województwa śląskiego w latach 2011–2023

ulegał zmniejszeniu, i to w większej skali niż przeciętnie w Polsce oraz w województwie śląskim (ryc. 4).

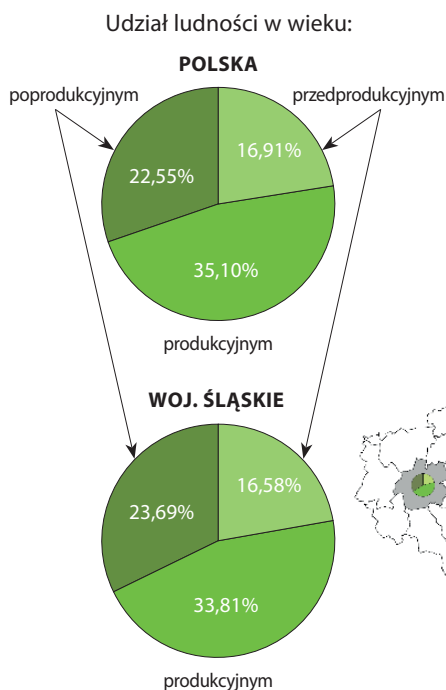
O ile po 2011 r. liczba ludności Polski zmniejszyła się o 2,3%, a regionu śląskiego o 6,6%, o tyle miast śląskich aż o 9,1%. To wskazuje na niekorzystną tendencję wyludniania się miast w szybszym tempie niż w porównywanym obszarach. Największa skala ubytku ludności w tym okresie miała miejsce w Bytomiu (spadek o 16,1%), a ponadto dotyczyła Zabrze (14,7%), Świętochłowic (14,0%), Sosnowca (13,1%), Częstochowy

(12,7%). Co najmniej co dziesiąty mieszkaniec ubył w takich miastach, jak: Racibórz, Jastrzębie-Zdrój, Piekary Śląskie. Tylko cztery miasta w tym samym okresie odnotowały przyrost liczby ludności, a należały do nich: Orzesze i Imielin (przyrost po 11,9%), a także Mikołów (o 5,0%) i Tarnowskie Góry (o 0,7%). Żadne z nich nie miało statusu miasta na prawach powiatu.

W odniesieniu do oceny kapitału ludzkiego ważne jest, jak kształtowały się zasoby ludności młodej w badanych miastach. Zarówno w Polsce, jak i regionie śląskim oraz miastach tego regionu zachodził wzrost liczby, a zarazem udziału ludności w najstarszej grupie wieku ekonomicznego. Zmniejszał się z kolei udział ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym (ryc. 5).

Legenda

□ gminy woj. śląskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS;
wykonanie dr Agnieszka Majorek-Gdula.

Ryc. 5. Struktura wieku ekonomicznego ludności w miastach województwa śląskiego w 2023 r.

Zjawisko to wynikało zarówno ze wzrostu liczby osób w najstarszej grupie wieku, jak też ubytku ludności w najmłodszej grupie wieku. W latach 2011–2023 osiągnęła ona poziom 2% w Polsce oraz po 5% w województwie śląskim i miastach śląskich. Niemniej jednak od tego niekorzystnego zjawiska były odstępstwa. W przypadku 14 miast zanotowano wzrost liczby ludności w przedziale wieku 0–17 lat zawierający się w granicach między 0,3% a 22,8%. Do miast o najwyższej dynamice przyrostu liczby ludności (powyżej 10%) tej grupy wieku należały Orzesze, Mikołów i Imielin. Natomiast największym ubytkiem liczebnym w tej grupie wieku charakteryzowały się Bytom, Jastrzębie-Zdrój, Częstochowa i Zabrze. Istotna w ocenie kapitału ludzkiego jest także sytuacja w grupie wieku produkcyjnego mobilnego, czyli obejmującego osoby w wieku 18–44 lata. Jest to grupa osób młodych, ale z ukształtowanym doświadczeniem zawodowym i rozwiniętymi kwalifikacjami, dlatego uważa się ją za zdolną do zmiany stanowiska, miejsca pracy lub przekwalifikowania się. W tej grupie wieku zaszły jeszcze bardziej niekorzystne zmiany, gdyż ubytek w jej liczbie był znacznie wyższy w latach 2011–2023 i osiągał przeciętnie w Polsce 12,7%, ale w województwie śląskim 17,4% i w miastach województwa śląskiego 17,5%. Oznacza to, że w badanym okresie w miastach śląskich ubył prawie co szósty mieszkaniec w wieku 18–44 lata. Zróznicowanie skali tego ubytku było istotne w grupie badanych miast, przy czym w żadnym z nich nie odnotowano przyrostu liczby ludności w tej grupie wieku (tab. 2).

Tabela 2. Stan i dynamika zmiany liczby ludności w wieku produkcyjnym mobilnym w miastach śląskich w latach 2015, 2019, 2023

Jednostka terytorialna	Stan (liczba ogółem)			W grupie ludności w wieku produkcyjnym (ogółem w %)			Względem 2015 r. (%)	
	2015	2019	2023	2015	2019	2023	2019	2023
POLSKA	8 997 855	8 486 403	7 854 593	62,7	62,7	60,9	94,3	92,6
Woj. śląskie	1 339 796	1 247 413	1 107 022	61,0	61,0	58,8	93,1	88,7
Miasta na prawach powiatu								
Bielsko-Biała	65 005	60 929	55 339	62,5	62,6	59,6	93,7	90,8
Bytom	65 199	60 181	51 378	61,2	60,8	58,7	92,3	85,4
Chorzów	41 871	39 247	34 946	62,5	61,4	58,7	93,7	89,0
Częstochowa	83 057	75 672	65 229	59,4	59,7	57,0	91,1	86,2
Dąbrowa Górnicza	46 441	42 808	36 630	60,1	61,7	57,8	92,2	85,6
Gliwice	70 499	64 375	58 364	61,8	61,7	60,1	91,3	90,7
Jastrzębie-Zdrój	35 145	31 773	27 109	63,7	60,1	56,4	90,4	85,3
Jaworzno	35 459	33 237	29 524	59,7	59,9	58,3	93,7	88,8
Katowice	111 507	103 655	101 036	60,2	60,5	61,8	93,0	97,5
Mysłowice	28 925	27 551	24 834	60,4	60,8	59,4	95,2	90,1

Jednostka terytorialna	Stan (liczba ogółem)			W grupie ludności w wieku produkcyjnym (ogółem w %)			Względem 2015 r. (%)	
	2015	2019	2023	2015	2019	2023	2019	2023
Piekary Śląskie	21 311	19 932	17 509	60,2	60,7	59,0	93,5	87,8
Ruda Śląska	53 492	50 412	45 407	60,8	61,2	59,5	94,2	90,1
Rybnik	54 813	51 317	45 241	62,1	62,0	59,4	93,6	88,2
Siemianowice Śląskie	25 594	23 751	21 419	60,2	60,3	58,9	92,8	90,2
Sosnowiec	76 800	69 896	60 211	59,8	60,6	57,6	91,0	86,1
Świątchłowice	19 172	17 785	15 757	60,4	60,8	59,3	92,8	88,6
Tychy	50 076	47 420	41 764	61,8	63,8	60,9	94,7	88,1
Zabrze	67 245	62 099	52 538	59,9	59,3	57,8	92,3	84,6
Żory	25 390	24 271	21 767	64,9	66,1	61,8	95,6	89,7
Pozostałe miasta								
Będzin	21 958	20 184	17 550	61,9	61,5	57,1	91,9	87,0
Bieruń	7 801	7 343	6 646	60,2	60,3	59,8	94,1	90,5
Cieszyn	13 026	11 992	10 502	60,9	60,9	57,5	92,1	87,6
Czeladź	11 729	10 874	9 590	58,9	60,1	57,6	92,7	88,2
Imielin	3 436	3 419	3 179	62,0	61,1	57,9	99,5	93,0
Kalety	3 361	3 150	2 677	59,7	58,0	55,3	93,7	85,0
Knurów	15 306	14 267	12 182	63,0	62,4	59,2	93,2	85,4
Lędziny	6 653	6 316	5 798	60,6	59,7	59,3	94,9	91,8
Lubliniec	9 330	8 787	7 821	60,9	61,2	57,2	94,2	89,0
Łaziska Górne	8 880	8 289	7 382	61,4	61,2	59,7	93,3	89,1
Miasteczko Śląskie	2 752	2 647	2 352	60,3	58,6	57,1	96,2	88,9
Mikołów	15 339	15 001	14 045	62,0	62,0	58,4	97,8	93,6
Myszków	12 291	11 344	9 477	60,3	60,1	56,9	92,3	83,5
Orzesze	8 023	7 990	7 797	62,3	62,1	60,6	99,6	97,6
Poręba	3 166	2 949	2 513	59,7	59,3	55,3	93,1	85,2
Pszów	5 447	5 053	4 395	60,0	58,8	57,1	92,8	87,0
Pyskowice	7 147	6 842	5 913	60,1	60,6	59,0	95,7	86,4
Racibórz	21 591	20 041	16 524	60,2	60,0	57,0	92,8	82,5
Radlin	6 881	6 496	5 780	61,3	60,5	58,5	94,4	89,0
Radzionków	6 510	6 131	5 217	61,1	60,8	57,5	94,2	85,1
Rydułtowy	8 355	7 839	6 824	61,7	61,2	59,0	93,8	87,1
Sławków	2 712	2 502	2 188	62,0	61,4	56,6	92,3	87,5

Jednostka terytorialna	Stan (liczba ogółem)			W grupie ludności w wieku produkcyjnym (ogółem w %)			Względem 2015 r. (%)	
	2015	2019	2023	2015	2019	2023	2019	2023
Szczyrk	2 245	2 134	1 798	61,6	60,7	58,4	95,1	84,3
Tarnowskie Góry	23 283	22 238	20 723	61,8	61,6	59,0	95,5	93,2
Ustroń	5 772	5 454	4 902	60,8	60,2	56,8	94,5	89,9
Wisła	4 110	3 932	3 505	60,6	60,4	57,6	95,7	89,1
Wodzisław Śląski	18 299	17 031	14 925	60,8	59,7	57,2	93,1	87,6
Wojkowice	3 286	3 144	2 692	57,4	58,5	56,1	95,7	85,6
Zawiercie	18 495	17 042	14 236	59,8	59,7	55,5	92,1	83,5
Żywiec	12 206	11 286	9 831	62,8	61,5	57,7	92,5	87,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, [<https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat> (10.02.2025)].

Najmniejszy ubytek zawierający się w przedziale od 2% do 10% wyróżniał głównie małe miasta, a spośród ośrodków na prawach powiatu tylko Katowice (9,4%). Z kolei wysoki liczbowy ubytek osiągający ponad 20% (czyli co 5 mieszkańców) charakteryzował 13 miast, wśród których największy w przypadku miast na prawach powiatu dotyczył Jastrzębia-Zdroju (22,9%) i Zabrze (21,9%). Analiza struktury wieku ludności według ekonomicznych grup wieku, z uwzględnieniem podziału na wiek mobilny i niemobilny wskazuje, że w okresie 2011–2023 miastem o najkorzystniejszej sytuacji z punktu widzenia zasobów kapitału ludzkiego były Katowice, w którym ponad połowa ludności należała łącznie do obu grup wieku i w najmniejszym stopniu zmniejszony został udział tych grup wieku w strukturze ludności (o 0,8 punkta procentowego). Do grupy miast, w których mimo zmniejszenia się udziału tych grup wieku w strukturze ludności, miały one w 2023 r. znaczną wartość należało jedno będące na prawach powiatu, tj. Żory (54,5%). Należy jednak podkreślić, że o ile w 2011 r., a także w 2015 r. wszystkie śląskie miasta cechował udział ludność w wieku 0–44 lata przewyższający 50%, o tyle już w 2023 r. takich miast było 34, co stanowiło 69,4% ogółu miast.

Atrakcyjność migracyjna miast śląskich w kontekście budowania kapitału ludzkiego

W odniesieniu do kształtowania zasobów kapitału ludzkiego szczególnie istotny jest ruch migracyjny ludności młodej – w wieku przedprodukcyjnym oraz produkcyjnym (tab. 3). W większości miast śląskich w 2022 r. odnotowano ujemne wartości współczynnika salda migracji zarówno w grupie wieku przedprodukcyjnego, jak i produkcyjnego. Jest

Tabela 3. Saldo migracji w grupach wieku przedprodukcyjnego i produkcyjnego w miastach śląskich w latach 2011, 2019 i 2022 (w ‰)

Jednostka terytorialna	Ludność w wieku przedprodukcyjnym			Ludność w wieku produkcyjnym		
	2011	2019	2022	2011	2019	2022
POLSKA	0,4	0,9	0,8	-0,3	0,0	-0,2
Woj. śląskie	-0,4	0,1	0,1	-1,7	-1,5	-1,4
Bielsko-Biała	-1,3	-4,1	-6,0	-2,6	-2,8	-3,3
Bytom	-6,8	-8,3	-8,8	-4,5	-4,9	-4,2
Chorzów	-1,8	-3,7	-8,8	2,4	-1,6	-5,1
Częstochowa	-4,7	-3,8	-4,7	-3,9	-4,3	-4,5
Dąbrowa Górnicza	-1,7	-2,3	0,1	-2,3	-4,4	-2,3
Gliwice	-5,2	-3,6	-2,6	-4,2	-3,5	-1,8
Jastrzębie-Zdrój	-8,0	-0,7	-3,9	-8,9	-5,4	-5,8
Jaworzno	0,3	-1,4	1,9	-2,1	-2,5	-1,6
Katowice	-6,2	-7,7	-6,2	-3,5	-1,1	-0,4
Mysłowice	1,5	4,1	0,9	-2,7	0,9	-2,2
Piekary Śląskie	-1,3	-1,7	-2,0	-4,0	-2,5	-4,3
Ruda Śląska	-0,8	-2,0	-2,4	-4,1	-3,8	-3,5
Rybnik	-1,6	-3,7	-5,1	-3,3	-3,8	-4,0
Siemianowice Śląskie	-7,5	-2,0	-0,4	-2,6	-0,5	-1,4
Sosnowiec	-5,7	-4,2	-4,8	-4,6	-4,4	-3,5
Świętochłowice	-12,8	-8,8	-1,7	-6,8	-4,9	1,0
Tychy	-3,6	-2,9	-6,7	-3,3	-1,6	-4,5
Zabrze	-5,7	-4,9	-5,6	-5,6	-3,8	-4,6
Żory	-0,3	1,1	4,7	-7,3	-0,7	1,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, [<https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat> (10.02.2025)].

to niekorzystne zjawisko, a ponadto kształtujące się mniej korzystnie niż przeciętnie w kraju i w województwie śląskim, przede wszystkim w grupie wieku produkcyjnego, w której saldo migracji było dodatnie (w Polsce 0,8‰, w województwie 0,06‰). Pozytywnym zjawiskiem w przypadku miast śląskich jest poprawa bilansu migracji w grupie wieku przedprodukcyjnego (poprzez wzrost wartości salda migracji). Największa skala tego zjawiska miała miejsce w Świętochłowicach, Siemianowicach Śląskich i Żorach, natomiast

w 2022 r. najkorzystniejszym bilansem migracyjnym wśród najmłodszej grupy ludności wyróżniały się miasta: Jaworzno, Mysłowice i Dąbrowa Górnicza. Z kolei najtrudniejsza sytuacja w zakresie ruchu migracyjnego miała miejsce w Chorzowie (–8,8‰), Bytomiu (–8,7) i Tychach (–6,7), w których to miastach saldo migracji w tej grupie wieku było najniższe, a dodatkowo ubytek migracyjny po 2011 r. znacznie wzrósł.

W grupie wieku produkcyjnego również większość miast śląskich cechował ubytek migracyjny, a tymi miastami, które odnotowały dodatnie saldo migracji były tylko Żory (1,5‰) i Świętochłowice (7,8). Kolejnym pod tym względem, z nieznacznym (najmniejszym) ubytkiem migracyjnym było miasto Katowice (–3,9‰). Największy ubytek migracyjny w tej grupie wieku wystąpił w miastach: Jastrzębie-Zdrój (–5,8), Chorzów (–5,1), a także w Zabrze, Tychach i Częstochowie (po –4,5). Tendencje wzrostowe w zakresie salda migracji w tej grupie wieku wystąpiły w 13 miastach (68,4% ogółu miast), a największe w Żorach, Świętochłowicach Katowicach i Jastrzębiu-Zdrój. Spośród kilku miast notujących spadek salda migracji w tej grupie wieku największym wyróżniały się Chorzów i Tychy.

Miasta śląskie, jak już wykazano charakteryzuje wyludnienie, które spowodowane jest zarówno ubytkiem naturalnym, jak i migracyjnym. Typologia miast na prawach powiatu według ruchu ludności, czyli tzw. typologia Webba [1963] wskazuje, że wszystkie miasta charakteryzują się ubytkiem rzeczywistym. Tylko dwa z nich, tj. Katowice i Żory należą do typu „H”, który obejmuje jednostki o wyższej wartości bezwzględnej ujemnego salda migracji niż wartości dodatniego salda ruchu naturalnego, co oznacza, że od dodatniego przyrostu naturalnego skala emigracji jest wyższa co w efekcie kształtuje niekorzystny bilans ludnościowy. Natomiast pozostałe miasta należą do typu „G”, gdyż odnotowały zarówno ujemny bilans migracyjny i ujemny bilans w ruchu naturalnym, przy czym skala emigracji jest większa od ubytku naturalnego. Należy zatem podkreślić, że sytuacja demograficzna nie jest korzystna w analizowanych miastach, a nieco lepszą od pozostałych charakteryzują się Katowice i Żory.

Dojazdy do pracy jako wyznacznik warunków pozyskiwania kapitału ludzkiego w miastach śląskich

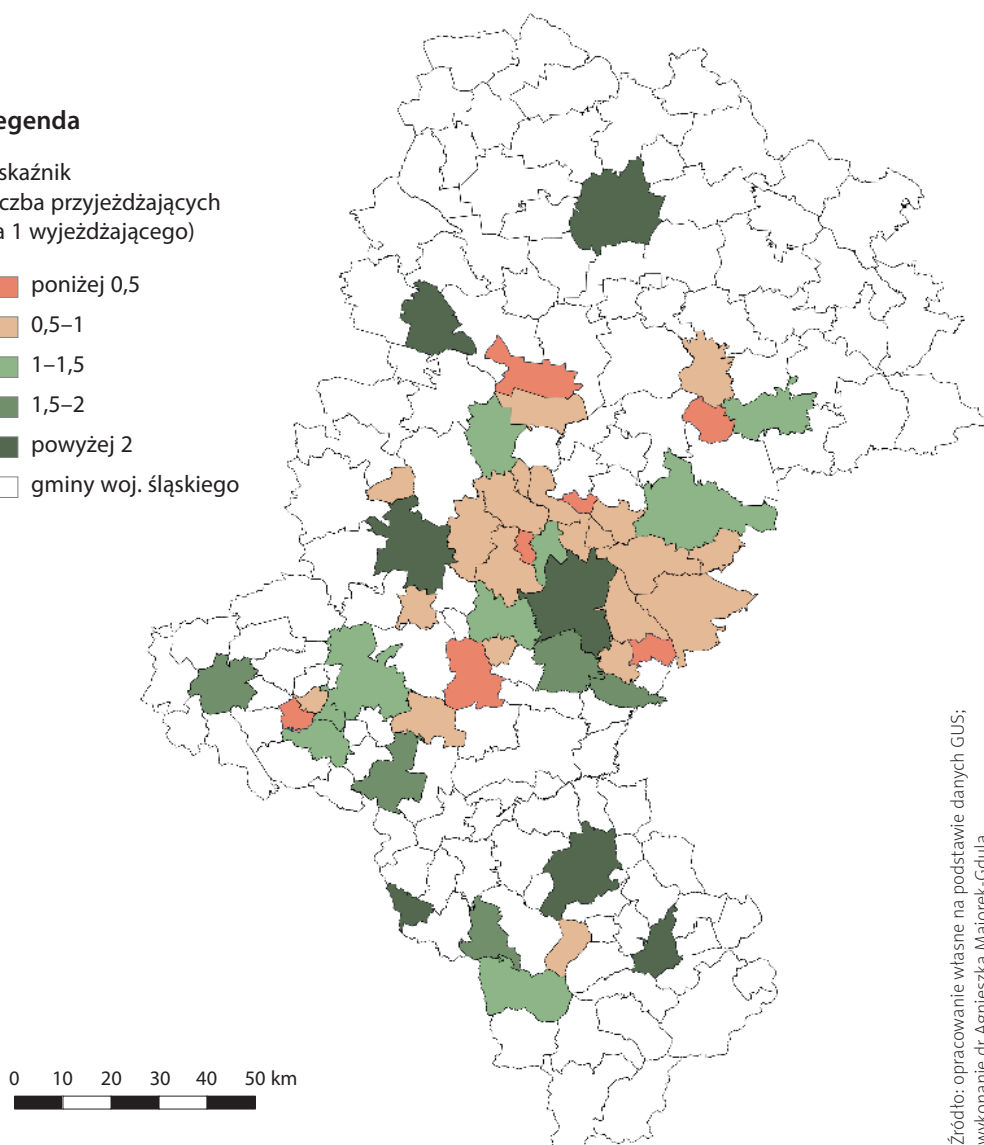
Z ruchem wędrownym wiążą się dojazdy do pracy. Odzwierciedlają one zarówno dostępność miejsc pracy, jak i stopień mobilności mieszkańców w związku z podjęciem pracy. Województwo śląskie wyróżnia się w kraju pod względem skali dojazdów do pracy, gdyż w granicach tego regionu do pracy dojeżdża 706 476 osób, co stanowi: a) 13,6% ogółu dojeżdżających do pracy w układzie regionalnym kraju i b) 41,7% ogółu pracujących w województwie. Co ważne miasta stanowią główny cel dojazdów do pracy, gdyż skupiają 65,8% ogółu dojeżdżających do pracy w województwie. Cztery miasta śląskie sytuują się w dwudziestce powiatów o najwyższej liczbie przyjeżdżających, tj. Katowice

(3 miesiące), Gliwice (11), Bielsko-Biała (13) i Częstochowa (18). Wymienione miasta należą także do grupy dwudziestu powiatów osiągających jedno z najwyższych wskaźników ilorazu przepływu. Iloraz ten oznacza liczbę osób przyjeżdżających na jedną osobę wyjeżdżającą. Największa liczba dojeżdżających do pracy w województwie śląskim udaje się do Katowic (ryc. 6). Było to 112 820 przyjeżdżających, co stanowiło niemal 4 osoby

Legenda

wskaźnik
(liczba przyjeżdżających
na 1 wyjeżdżającego)

- poniżej 0,5
- 0,5–1
- 1–1,5
- 1,5–2
- powyżej 2
- gminy woj. śląskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS;
wykonanie dr Agnieszka Majorek-Gdula.

Ryc. 6. Iloraz przepływów ludności do pracy w miastach województwa śląskiego w 2021 r.

przyjeżdżające na jedną wyjeżdżającą. Wśród ogółu przyjeżdżających do Katowic dominowały osoby w grupach wieku 25–34 lata (26,7%) i 35–44 lata (29,7%), czyli w wieku produkcyjnym mobilnym stanowiąc łącznie 56,4%. W grupach od 24 lata i mniej oraz do 45–54 lata wśród przyjeżdżających do pracy do Katowic dominowały kobiety, z kolei w najstarszych grupach wieku większą część dojeżdżających stanowili mężczyźni. Przyjeżdżający do pracy do Katowic pochodzili głównie (90,4%) z województwa śląskiego. Największą część przyjeżdżających do Katowic stanowiły osoby pochodzące z Sosnowca (9,8%), Chorzowa (7,7%), Mysłowic (6,3%) oraz Siemianowic i Rudy Śląskiej (po 6,0%). Natomiast spośród przyjeżdżających spoza regionu największą część tworzyli przyjezdni z Krakowa, Chrzanowa, Warszawy i Oświęcimia. Wyjeżdżający do pracy z Katowic stanowili znacznie mniej liczebną grupę (28 646 osób), wśród której także ludność w wieku produkcyjnym mobilnym stanowiła większość (odpowiednio: 28,8% w grupie 25–34 lata i 28,1% w grupie 35–44 lata). W przypadku wyjeżdżających we wszystkich grupach wieku dominowali mężczyźni. Większość wyjeżdżających z Katowic udawała się do pracy na terenie województwa śląskiego (85,9%). Wśród ogółu wyjeżdżających z tego miasta niemal 12% udawało się do Chorzowa, 10,8% do Sosnowca, a ponadto do Tychów (8,7%), Gliwic (6,8%), Mysłowic (6,6%) i Siemianowic Śląskich (5,7%). Natomiast co dwudziesty wyjeżdżających udawał się do Warszawy i było to miasto o największej liczbie wyjeżdżających poza województwo śląskie. Relacje te mogą sugerować, że Katowice oferują miejsca pracy dla kobiet – zatem w zawodach związanych przede wszystkim ze świadczeniem usług. Inne miasta regionu, które wyróżniały się korzystną – z punktu widzenia oceny warunków kreowania zasobów kapitału ludzkiego – relacją między przyjeżdżającymi a wyjeżdżającymi były: Bielsko-Biała (3,8 przyjeżdżających na 1 wyjeżdżającego), Żywiec (3,6), Gliwice (3,4), i Częstochowa (3,1). Natomiast miast w województwie śląskim, z których więcej osób wyjeżdżało do pracy niż przyjeżdżało łącznie było 28, a wśród nich najmniej korzystnie kształtowała się ta relacja w Pszowie, Porębie i Kaletach. Więcej osób wyjeżdżających niż przyjeżdżających charakteryzowało również część miast na prawach powiatu, w tym Świętochłowice (0,4 przyjeżdżającego na 1 wyjeżdżającego), Piekary Śląskie, i Jaworzno (po 0,5), Bytom, Ruda Śląska i Siemianowice Śląskie (po 0,6).

Wykształcenie i dostępność do edukacji w miastach śląskich jako warunek kształtowania kapitału ludzkiego

Zasobem dla kapitału ludzkiego jest ludność kształcąca się i rozwijająca umiejętności, przede wszystkim na poziomie wyższym. Województwo śląskie wyróżnia się pozytywnie na tle kraju w zakresie oferowanych miejsc, kierunków i form studiowania. W 2023 r., na terenie całego województwa mieściło się 31 uczelni tzw. macierzystych, co stanowiło spadek ich liczby od 2011 r. o ok. 25%. Wynikał on jednak z reform systemu szkolnictwa wyższego przeprowadzanych w tym okresie w kraju i był proporcjonalny do skali spadku

liczby uczelni wyższych w Polsce w tym samym okresie. Jednak województwo śląskie skupia niezmiennie w ostatniej dekadzie ok. 9% ogółu uczelni w kraju, co wskazuje na regionalną koncentrację funkcji naukowej w tym regionie. Niemal wszystkie uczelnie w województwie śląskim zlokalizowane są w ośmiu miastach będących na prawach powiatu, w tym odpowiednio w Katowicach (12 uczelni), Bielsko-Białej (6 uczelni), Częstochowie (5 uczelni), Sosnowcu i Dąbrowie Górniczej po 2 uczelnie oraz w Chorzowie, Gliwicach, Rudzie Śląskiej po 1 uczelni. Uczelnie śląskie w 2023 r. łącznie skupiały 115 844 studentów, co stanowiło 9,3% ogółu studentów w kraju. Udział liczby studentów skoncentrowanych w regionie był nieco wyższy od udziału uczelni tego regionu na tle kraju, co wskazuje, że region cechuje nadwyżka liczby studentów, którzy potencjalnie mogą stanowić zasoby dla gospodarki kreatywnej miast. Uwarunkowania rozkładu przestrzennego liczby studentów zależą nie tylko od lokalizacji uczelni macierzystych, lecz także ich filii. Dlatego spośród ogółu miast na prawach powiatu tylko 3 nie mają zbiorowości studenckiej. Największą liczbą studentów w regionie wyróżniają się Katowice, w których w 2023 r. studiowało 43,3% ogółu studentów w województwie i co szczególnie ważne koncentracja studentów w tym mieście w minionym dziesięcioleciu systematycznie wzrastała od poziomu 39%. Miastami, które również wyróżniały się istotnym udziałem liczby studentów w województwie były Gliwice (14%), Częstochowa (11%), Dąbrowa Górnicza (9,2%), które łącznie z Katowicami gromadziły ponad 77% studentów kształcących się w województwie. Pozostałe miasta, w których także kształcili się studenci to: Chorzów (5,2%), Sosnowiec (4,2%) i o bardzo małym udziale (poniżej 0,5%) Ruda Śląska, Rybnik, Żory, Jastrzębie-Zdrój, Bytom i Jaworzno.

Ważną grupą z punktu widzenia kreowania kapitału ludzkiego są studenci studiów doktoranckich. W 2023 r. w województwie śląskim osób, które uzyskały stopień doktora w ramach studiów doktoranckich było 228, co stanowiło 9,8% w skali kraju. Natomiast doktorantów w szkołach doktorskich w tym samym roku pozostawało 1635, tj. 9,4% ogółu doktorantów w kraju. W 2023 r. we wszystkich uczelniach w województwie śląskim i w ramach wszystkich ścieżek uzyskiwania stopnia naukowego doktora, stopień ten uzyskało 789 osób (9,9% w skali kraju). Kolejnym awansem naukowym jest stopień naukowy doktora habilitowanego, który w województwie śląskim uzyskało 96 naukowców, tj. 9,3% w skali kraju. Jako efekt kreatywności śląskich uczelni można wskazać liczbę udzielonych patentów, która w 2023 r. wyniosła 305, co stanowiło 14% ogółu patentów udzielonych w kraju. Należy jednak podkreślić, że liczba patentów zmniejszyła się od 2011 r. w regionie śląskim o 16 przy wzroście w kraju o 219 co wskazywałoby na słabnące znaczenie województwa w tym zakresie. Wśród miast, z których pochodziły udzielone patenty były Gliwice (126 patentów), a także Katowice (66), Częstochowa (27) i po kilka pochodziło z Zabrze, Bytomia, Bielsko-Białej, Żor, Chorzowa, Jaworzna, Jastrzębia Zdrój, Tychów, Mysłowic i Dąbrowy Górniczej. Miarą skuteczności wdrożeniowej efektów innowacyjności są także zgłoszenia wynalazków. Biorąc pod uwagę liczbę zgłoszeń wynalazków na 1 mln mieszkańców, województwo śląskie z wynikiem 105,2 kształtuje się korzystniej niż przeciętna sytuacja w kraju

(104,7). Najwyższe wyniki w tym zakresie osiągnęły miasta Gliwice (868,3), Częstochowa (328,3) oraz Katowice (293,8). Spośród pozostałych miast na prawach powiatu tylko Ruda Śląska i Piekary Śląskie nie odnotowały zgłoszeń wynalazków.

Rynek pracy miast śląskich w kontekście pozyskiwania kapitału ludzkiego

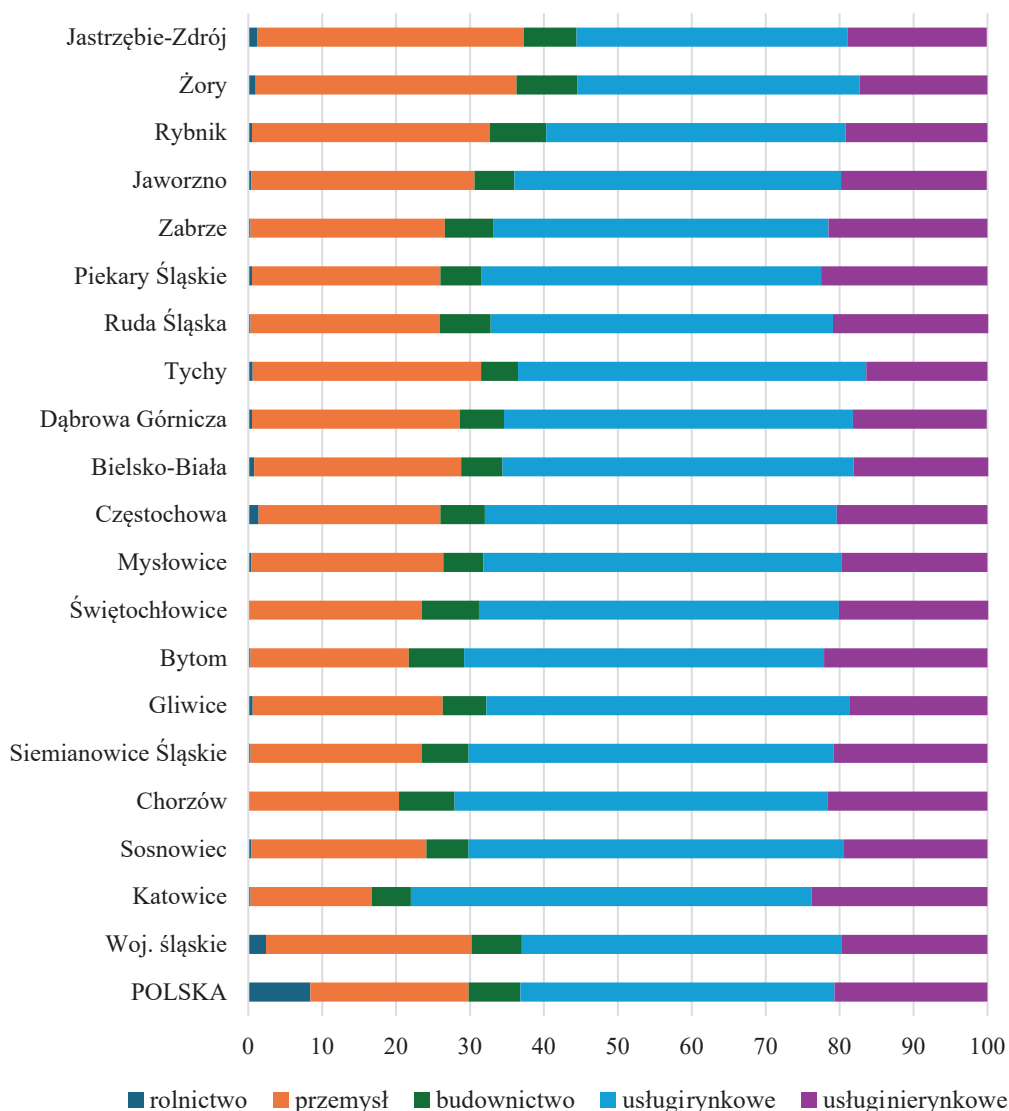
Analizując strukturę pracujących według Polskiej Klasyfikacji Działalności (sekcji PKD) zauważyć można, że zarówno cały region, jak i jego miasta, w tym będące na prawach powiatu oferują miejsca pracy przede wszystkim w usługach rynkowych (ryc. 7).

W województwie śląskim odsetek pracujących w tych działalnościach w 2023 r. wynosił 43,3% i był nieznacznie wyższy niż przeciętnie w kraju (42,5%). Wśród miast, w których pracujących w usługach rynkowych było ponad połowę były Katowice, Sosnowiec i Chorzów, niemal połowę osiągnęły Siemianowice Śląskie (49,4%) i Gliwice (49,2%), a tylko dwa miasta miały mniej niż 40% pracujących w usługach rynkowych, tj. Żory (38,2%) oraz Jastrzębie-Zdrój (36,7%). Pozostałe ośrodki miejskie skupiały od 40% do 48,7% pracujących w usługach rynkowych. Miasta województwa śląskiego z punktu widzenia struktury funkcjonalnej można więc uznać za usługowe. Włączając do struktury pracujących także pracujących w usługach nierynkowych łącznie w usługach w każdym mieście pracowała przewaga osób. Najmniejszy udział pracujących w usługach wyniósł 55,5%. Miastami, które zachowały funkcję przemysłową, mającymi co najmniej 30% pracujących w działalności przemysłowej były Jastrzębie-Zdrój (36,1%), Żory (35,3%), Rybnik (32,2%), Tychy (30,9%) i Jaworzno (30,2%).

Biorąc pod uwagę przekrój terytorialny według miast na prawach powiatu najwięcej pracujących (według miejsca zamieszkania) było w: Katowicach (7,0% ogółem pracujących), Częstochowie (4,9%), Sosnowcu oraz w Gliwicach (po 4,2%). Najmniej pracujących odnotowano w Świętochłowicach (1,0%), Piekarach Śląskich (1,1%) oraz w Żorach (1,4%). Opierając się na analizie rynku pracy w województwie śląskim przeprowadzonej przez Urząd Statystyczny w Katowicach można stwierdzić, że najbardziej atrakcyjne rynki pracy⁷ w 2023 r. wśród miast na prawach powiatu ukształtowane były w Tychach, Bielsku-Białej, Żorach, Chorzowie, Gliwicach, Rybniku, Rudzie Śląskiej i Katowicach. Na uwagę zasługuje fakt, że największą poprawę atrakcyjności rynku pracy w ciągu roku zaobserwowano dla miasta Katowice⁸.

⁷ Mierzone cechami: bezrobocie rejestrowane, stopa bezrobocia rejestrowanego, oferty pracy w ciągu roku, bezrobotni zarejestrowani na 1 ofertę pracy, stopa napływu bezrobotnych rejestrowanych, udział zarejestrowanych bezrobotnych absolwentów wśród bezrobotnych ogółem, udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym ogółem.

⁸ [https://katowice.stat.gov.pl/download/gfx/katowice/pl/defaultaktualnosci/754/3/12/1/rynek_pracy_calosc_2.pdf].

Ryc. 7. Struktura pracujących według sektorów działalności gospodarczej w miastach śląskich na prawach powiatu w 2022 r. (w %)

Z rynkiem pracy ściśle się wiąże poziom wynagrodzeń. W ramach badań statystycznych GUS wszystkie wskaźniki wynagrodzeń odnosi do zatrudnionych na podstawie stosunku pracy lub stosunku służbowego. Nie obejmują one wynagrodzeń otrzymywanych z tytułu wykonywania umów cywilnoprawnych, a więc m.in. umów zlecenia czy

o dzieło, a także wynagrodzeń za pracę nakładczą i wynagrodzeń osób zatrudnionych za granicą. Analiza poziomu wynagrodzeń wskazuje, że województwo śląskie oraz kilka miast tego regionu wyróżniają się wyższą wysokością przeciętnego wynagrodzenia brutto od wartości notowanej dla kraju. To znacznie podnosi atrakcyjność rynku pracy. W przypadku całego regionu przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej było wyższe o 4,7% w 2011 r., ale już w 2023 tylko o 0,2%⁹. Mimo że pod tym względem zachodził trend regresywny, to zwiększyła się liczba miast (o 1), które wyróżniały się wyższą wartością wynagrodzenia brutto niż wynosząca dla kraju. Należały do nich od 2011 r. Katowice, Jaworzno, Gliwice, Dąbrowa Górnicza i w 2023 r. także Piekary Śląskie. Pozostałe miasta notowały niższe wartości wynagrodzenia, ale mieściły się one w zakresie 84–98% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej. Informacje o poziomie wynagrodzenia z marca 2024 r., wyrażone wartością mediany wynagrodzeń miesięcznych brutto według miejsca zamieszkania wskazują, że najwyższe wynagrodzenia spośród miast na prawach powiatu otrzymywali mieszkańcy Rybnika, Gliwic, Żor, Mysłowic i Katowic. Natomiast najwyższe wynagrodzenie wypłacane przez przedsiębiorstwa (według siedziby podmiotu) wypłacane były w Gliwicach i Katowicach, a także w Jaworznie, Piekarach Śląskich, Bytomiu i Zabrzu. W każdym z wymienionych miast mediana była wyższa niż 7000 zł brutto (najwyższa notowana mediana wyniosła 8518,14). Najniższa wartość mediany uzyskiwana w regionie sięgała 4350 zł brutto, a wśród miast na prawach powiatu 6097,37 zł i notowana była w Rudzie Śląskiej. Rozkład tych wartości wskazuje na istotne zróżnicowanie poziomu wynagrodzeń w całym województwie, z jednoczesną nadwyżką wynagrodzeń świadczonych przez podmioty zlokalizowane w miastach na prawach powiatu.

Sektor kultury w miastach śląskich w kontekście kształtowania warunków rozwoju kapitału ludzkiego

Instytucje kultury rozumiane jako jednostki stworzone w celu zróżnicowanej działalności społecznej, w tym kulturalnej stanowią ważny element rozwoju każdego miasta. Uwzględniając typologię instytucji kultury stosowaną przez GUS, wydziela się sześć ich podstawowych grup, tj.: jednostki prowadzące działalność sceniczną, muzea i instytucje paramuzealne, galerie sztuki, centra kultury, biblioteki oraz kina. Jak wskazuje Koman [2024] łącznie na terenie regionu zlokalizowanych jest 229 instytucji tego typu. Zdecydowana większość (ok. 87%) znajduje się w granicach 13 miast na prawach powiatu

⁹ Dane dotyczą podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących 10 i więcej osób oraz jednostek sfery budżetowej niezależnie od liczby pracujących. Miastem, dla którego nie przeprowadzono analizy ze względu na brak kompletnych danych było Jastrzębie-Zdrój.

tworzących rdzeń Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii (GZM)¹⁰. W związku z tym te miasta można uznać za najbardziej sprzyjające warunkom samorozwoju dla kapitału ludzkiego. Określając warunki funkcjonowania i dostępności usług kultury nie brano pod uwagę tzw. lokalnych centrów kultury, bibliotek i kin. Uznano, że są to usługi świadczone przede wszystkim na rzecz miejscowej społeczności i mają charakter podstawowy, w dużej części kierowane do dzieci i młodzieży w celu kształtowania ich ogólnego rozwoju. Pełnią one funkcje endogeniczne, a ich zasięg oddziaływania nie wykracza poza obszar gminy. Z badań Komana [2024] wynika, że najwięcej instytucji kultury wysokiej, bo 83% zlokalizowanych jest w miastach na prawach powiatu tworzących Górnośląsko-Zagłębiowską Metropolię, a pozostałe znajdują się w trzech miastach powiatowych (Będzin, Mikołów, Tarnowskie Góry) oraz dwóch średniej wielkości, tj. w Czeladzi i Łaziskach Górnych. Zdecydowaną przewagę w liczbie tego typu instytucji wykazują Katowice, które są uznane za ośrodki I rzędu pod względem rozwoju funkcji kultury. Wśród najważniejszych instytucji kulturalnych Katowic wymienić należy: Muzea: Historii Katowic, Śląskie, Historii Komputerów i Informatyki, Historii Gitary, Teatr Śląski, Śląski Teatr Lalki i Aktora „Ateneum”, Filharmonia Śląska, Instytucja Promocji i Upowszechniania Muzyki „Silesia”, Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia z Siedzibą w Katowicach, ARS Camealis, Teatr bez Sceny, Teatr Korez, Zespół Śpiewaków Miasta Katowice „Camerata Silesia”, Galeria Sztuki Współczesnej BWA, Galeria Ateneum, Galeria Szyb Wilson, Galeria Szara, Galeria „Rondo Sztuki”, Galeria Sztuki – Związek Polskich Artystów Plastyków. Należy podkreślić, że instytucje kultury tworzą kreatywne przestrzenie i wpisują się w europejski model budowy miast „Kreatywna Europa”. Oprócz rozwiniętej funkcji kulturalnej Katowic i pozostałych miast GZM, w przestrzeni regionu śląskiego ważne znaczenie wśród jednostek kulturalnych pełnią Bielsko-Biała i Częstochowa. Bielsko-Biała poza instytucjami o funkcji lokalnej posiada także instytucje kultury wysokiej, takie jak: Teatr Lalek BANIALUKA im. Jerzego Zitzmana, Teatr Polski, Książnica Beskidzka, trzy muzea historyczne i cztery galerie oraz Studio Filmów Rysunkowych, w którym działa Centrum Bajki i Animacji OKO. Jest to związane z marką kulturalną miasta związaną z produkcją filmów rysunkowych. Miasto zostało ogłoszone Polską Stolicą Kultury 2026, co potwierdza dobrze rozwinięty sektor usług kultury. Częstochowa to także ośrodek z rozwiniętym sektorem kultury, jakkolwiek kojarzony z kulturą sakralną. Kluczową rolę poza Sanktuarium Najświętszej Marii Panny na Jasnej Górze odgrywają także instytucje samorządowe, wśród których największe znaczenie mają Filharmonia Częstochowska im. Bronisława Hubermana, Teatr im. Adama Mickiewicza, Muzeum Częstochowskie, Galeria Sztuki z Kinem Studyjnym OKF „Iluzja”. Liczne częstochowskie wydarzenia kulturalne mają zasięg ponadlokalny, a nawet ponadregionalny, w tym: Festiwal Wiolinistyczny im.

¹⁰ Do tych miast należą: Katowice, Gliwice, Sosnowiec, Zabrze, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Tychy, Ruda Śląska, Bytom, Mysłowice, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice i Piekary Śląskie (w tym jedynym mieście nie funkcjonuje żadna instytucja kultury wysokiej).

Bronisława Hubermana, Międzynarodowy Festiwal Muzyki Sakralnej „Gaude Mater”, cykl JAZZtochowa, Międzynarodowe Biennale Miniatury, Triennale Sztuki Sacrum, Międzynarodowy Salon „Martwa natura w fotografii”, Międzynarodowy Konkurs Cyfrowej Fotokreacji CYBERFOTO.

Atrakcyjność warunków zamieszkiwania w miastach śląskich jako stymulanta pozyskiwania kapitału ludzkiego

Badaniem, które dostarcza najnowszych danych o zasobach mieszkaniowych w miastach województwa śląskiego był Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, przeprowadzony w 2021 r. (NSP 2021). Na jego podstawie przeanalizowane zostały ilościowe i jakościowe elementy oceny zasobów mieszkaniowych badanych miast.

Łącznie w miastach województwa śląskiego według NSP 2021 było 383,9 tys. budynków zamieszkałych (58,6% ogółu tego rodzaju budynków w województwie), w których istniało 1,4 mln mieszkań. Liczba budynków mieszkalnych od 2011 r. wzrosła w miastach śląskich o 9,8%, a mieszkań o 5,2%. Spośród miast na prawach powiatu największy przyrost liczby budynków mieszkalnych miał miejsce w Żorach (26,5%) oraz Tychach (21%), a najniższy w Bytomiu (1,3%) i Piekarach Śląskich (1,5%).

Dla oceny warunków zamieszkiwania ważne znaczenie ma wiek zasobów mieszkaniowych. W strukturze wieku budynków mieszkalnych w miastach województwa śląskiego największą część stanowiły budynki wybudowane w latach 1945–1970 (24,7%), a kolejną grupą były starsze zasoby, z lat 1948–1944 (13,2%). Najmłodsze i zarazem najbardziej nowoczesne budynki mieszkalne stanowią nieznaczną część ogółu budynków mieszkalnych. Jest to odpowiednio 5,5% z lat 2012–2016 i 5,6% z lat 2017–2021. Podobnie kształtuje się struktura mieszkań według wieku ich budowy. W 2021 r. największym udziałem mieszkań najnowszych, tj. powstałych po 2012 r. i będących jeszcze w budowie wyróżniały się: Żory (21%), Tychy (18%), Ruda Śląska (18%), Mysłowice (16%), Jastrzębie-Zdrój (16%) i Bielsko-Biała (14%). Natomiast bardzo dużym udziałem mieszkań najstarszych, tj. powstałych przed 1970 r. cechowały się: Zabrze (65%), Świętochłowice (58%), Sosnowiec (52%), Piekary Śląskie (56%), Gliwice (54%), Jaworzno (53%), Chorzów (64%), Bytom (62%). Analiza zmiany liczby mieszkań i ich powierzchni użytkowej wskazuje na pozytywne trendy w miastach śląskich. Stwierdzono, że w okresie międzyspisowym (2021–2011) zmniejszyła się nieznacznie przeciętna liczba mieszkań w budynkach mieszkalnych z 3,94 na 3,78, przy czym dotyczyła ona przede wszystkim spadku tej liczby w budynkach jednorodzinnych, przy wzroście z 14,02 do 14,38 w budynkach wielorodzinnych. Oznacza to, że miasta śląskie zwiększyły liczby oferowanych mieszkań w budownictwie wielorodzinnym, typowym dla obszarów zurbanizowanych. Jednocześnie istotnie wzrosła przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkań w budynkach mieszkalnych w miastach, w tym w jednorodzinnych z 111,01 m² do 121,39 m² i wielorodzinnych z 714,69 m² do 731,31 m².

Wartości te znacznie przewyższają odnotowane dla obszarów wiejskich w województwie śląskim. Podobnie kształtuje się sytuacja w zakresie liczby i powierzchni mieszkań. Pomimo że w dziesięcioleciu międzypisowym zmniejszyła się liczba mieszkań zamieszkałych w miastach śląskich (o 0,1%), to jednak wzrosła liczba izb w mieszkaniach (o 3,4%) i powierzchnia użytkowa mieszkań (o 6,0%). Należy podkreślić, że istotne zmiany pod tym względem zaszły na obszarach wiejskich województwa, co zapewne jest związane z procesem suburbanizacji. Jednak spośród grupy miast na prawach powiatu najwyższy przyrost liczby mieszkań zamieszkałych w porównaniu z 2011 r. w odnotowano w Żorach (o 9,4%), natomiast największy spadek w: Bytomiu (o 9,3%) i Piekarach Śląskich (o 7,4%). NSP 2021 wykazał także, że przeciętne mieszkanie w miastach śląskich było mniejsze powierzchniowo i składało się z mniejszej liczby izb niż mieszkania na obszarze wiejskim. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkań w miastach wynosiła 66,1 m², a najmniejsza charakteryzowała zasoby mieszkaniowe w: Świętochłowicach, Chorzowie, Siemianowicach Śląskich i Bytomiu. Biorąc pod uwagę zaludnienie mieszkań to najmniejszą przeciętną powierzchnię użytkową przypadającą na osobę odnotowano w miastach: Świętochłowice (23,3 m²), Zabrze (23,6 m²) oraz Ruda Śląska (23,8 m²).

Stopień wyposażenia budynków mieszkalnych w instalacje techniczno-sanitarne jest relatywnie wysoki, ale jednak zróżnicowany w zbiorze badanych miast. W 2021 r. powszechne (choć nie całkowite) było wyposażenie budynków mieszkalnych w wodociąg (99,2%) i kanalizację (98,8%), dość wysokie w centralne ogrzewanie (81,6%), natomiast najniższe w sieć gazową (62,9%). Istotne jest, że w 2021 r. wobec 2011 r. wzrósł stopień wyposażenia budynków mieszkalnych w każdą z rozpatrywanych instalacji. Zróżnicowanie przestrzenne wyposażenia w podstawowe instalacje sieciowe w miastach na prawach powiatu w województwie śląskim jest dostrzegalne tylko w przypadku sieci gazowej i centralnego ogrzewania. Pod względem natężenia sieci gazowej wyróżnia się Bielsko-Białą, w której ponad 90% budynków jest wyposażona w tę sieć, a ponadto Żory, Siemianowice Śląskie i Chorzów, gdzie w tę sieć jest wyposażonych ponad 80% budynków mieszkalnych. Centralne ogrzewanie jest nieco bardziej powszechne, przy czym tylko Chorzów wyróżnia się ponad 90% budynków posiadających tę instalację. Inne miasta o dużym udziale budynków mieszkalnych wyposażonych w tę sieć (powyżej 85%) to Bytom, Gliwice, Katowice, Piekary Śląskie, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice i Zabrze.

Poza stanem i wyposażeniem zasobów mieszkaniowych na atrakcyjność warunków zamieszkiwania wpływają również takie cechy, jak: dostępność komunikacyjna, dostęp do usług czy terenów zieleni. W prezentowanym opracowaniu przeanalizowano dostępność terenów zieleni, traktując ten element jako najbardziej różnicujący warunki zamieszkiwania w miastach śląskich (pozostałe cechy wykazują niski stopień zmienności przestrzennej). Pod względem udziału powierzchni terenów zieleni w powierzchni ogółem w miastach na prawach powiatu wyróżniają się dwa ośrodki: Chorzów (23,3%) i Siemianowice Śląskie (11,33%), przy czym w ostatnim dziesięcioleciu w Chorzowie odnotowano spadek udziału tej powierzchni, a w Siemianowicach Śląskich wzrost. Najniższe wskaźniki charakteryzują

Rybnik (2,25%), Piekary Śląskie (2,42%) i Dąbrowę Górniczą (3,27%) i w każdym z tych miast udział tej powierzchni się zmniejszył. Ponadto w grupie miast, w powierzchni których zmniejszył się udział terenów zieleni są także: Chorzów, Katowice, Ruda Śląska, Sosnowiec i Świętochłowice. Zjawisko to należy uznać za niekorzystne, a szczególnie niekorzystnie kształtuje się w Świętochłowicach, Rybniku i Katowicach, gdyż zmniejszeniu uległa powierzchnia terenów zieleni ogółem na 1 mieszkańca w warunkach zmniejszającej się liczby ludności. Pozostałe miasta na prawach powiatu wykazują wzrost powierzchni tych terenów na 1 mieszkańca, co w pewnym stopniu wynika ze spadku zaludnienia. Największą powierzchnią terenów zieleni na 1 mieszkańca w 2023 r. dysponowały Jaworzno (87,3 m²) i Chorzów (77,2 m²), a znaczną wyróżniały się też: Dąbrowa Górnicza (54,4 m²), Żory (53,5 m²), Tychy (53,3 m²) i Bielsko-Biała (53,2 m²). Z kolei najmniej powierzchni terenów zieleni przypadało na mieszkańca w Piekarach Śląskich (18,7 m²), Rybniku (25,5 m²) i Świętochłowicach (27,2 m²). Zasobem terenów zieleni będącym we władaniu gmin są gminne parki spacerowo-wypoczynkowe, które stanowią na ogół miejsce rekreacji i wypoczynku dla miejscowej ludności. Udział ich powierzchni w łącznej powierzchni terenów zieleni danej jednostki terytorialnej jest silnie zróżnicowany, waha się od 49,6% w Jaworznie do 0,8% w Żorach. Jaworzno wyróżnia się nie tylko największym udziałem powierzchni tych obszarów w powierzchni terenów zieleni ogółem, ale także największą skalą jej wzrostu w latach 2015–2023, tj. o 10,8%. To potwierdza konsekwentną politykę miasta w zakresie kreowania terenów zieleni dla mieszkańców. Natomiast w Żorach powierzchnia gminnych parków spacerowo-wypoczynkowych była najmniejsza jeszcze w 2015 r. i uległa zmniejszeniu o kolejne 0,1% w 2023 r. Największym ubytkiem tej części terenów zieleni w strukturze ogółu terenów zieleni w mieście wyróżniły się Katowice (o 36,2%) i Bytom (o 10,8%). Miastami, które w 2023 r. wyróżniały się wysokim udziałem powierzchni gminnych parków spacerowo-wypoczynkowych były: Dąbrowa Górnicza (34,5%) i Tychy (34,3%).

Podsumowanie – ustalenia badawcze i wyzwania

Przeprowadzona analiza cech warunkujących przyciąganie lub wypychanie zasobów kapitału ludzkiego w miastach śląskich pozwala dostrzec kilka prawidłowości. Należy uznać, że w części kategorii oceny tych warunków sytuacja uległa poprawie, co wskazuje na korzystne trendy zjawisk warunkujących atrakcyjność miast śląskich dla kreowania zasobów kapitału ludzkiego. Do zjawisk tych, stanowiących atuty miast śląskich w kontekście kreowania zasobów kapitału ludzkiego należą: napływ migracyjny ludności w młodym wieku, dodatni bilans dojazdów do pracy wskazujący na rozwinięty i dobrze ukształtowany rynek pracy, ponadprzeciętne wynagrodzenia, rozwinięta funkcja akademicka i wzrost aktywności naukowej, a także bardzo dobrze rozwinięty sektor kultury, w tym kultury wysokiej. Miasta, w których diagnozowano te zjawiska to przede wszystkim Katowice, Gliwice, Bielsko-Biała, Częstochowa, Żory, Siemianowice Śląskie, Jaworzno i Dąbrowa Górnicza.

Jednocześnie w miastach województwa śląskiego miały miejsce procesy, które ograniczają rozwój kapitału ludzkiego, w tym przede wszystkim dotyczące ruchu naturalnego. Objawiły się ubytkiem ludności, w tym w grupie wieku produkcyjnego mobilnego, kształtowaniem niekorzystnej struktury wieku i nasilającym się procesem starzenia się społeczeństwa. Te zjawiska w największym stopniu dotyczyły takich miast, jak: Bytom Zabrze, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy, Jastrzębie-Zdrój. Ponadto charakterystyczną cechą miast śląskich jest silne zróżnicowanie warunków zamieszkiwania. W efekcie szczegółowych analiz dostrzeżono, że ani trendy pozytywne, ani negatywne nie dotyczyły w żadnej z kategorii całego zbioru miast. Należy więc uznać, że stan oraz zmiany analizowanych uwarunkowań kształtowania zasobów kapitału ludzkiego były zróżnicowane dziedzinowo i przestrzennie. Oznacza to, że warunki sprzyjające pozyskiwaniu i zatrzymywaniu kapitału ludzkiego są w miastach województwa śląskiego zróżnicowane, a zarazem nie można wskazać takiego miasta, które charakteryzowałoby się wyłącznie pozytywnymi lub negatywnymi cechami i procesami. Nie jest też możliwe jednoznaczne określenie liderów ani ośrodków wykluczonych wśród miast powiatowych ze względu na korzystne uwarunkowania dla kapitału ludzkiego.

W konsekwencji tej analizy należy przyjąć, że miasta śląskie dysponują warunkami sprzyjającymi lokalizacji kapitału ludzkiego i jego rozwoju jako suma miast. Łącznie tworzą dobrą ofertę, ale zdywersyfikowaną przestrzennie. To wskazuje na potrzebę podejścia zintegrowanego w polityce rozwoju miast, która zapewni efekt synergii i wartość dodaną w zakresie budowania warunków do funkcjonowania i rozwoju kapitału ludzkiego. Należy jasno wyłonić te ośrodki, które będą zaspokajały wysokiej jakości warunki zamieszkiwania, i w ich obszarze ukształtować strefę mieszkaniową. Powinny jej towarzyszyć wyspecjalizowane usługi, dzięki którym zaspokojone byłyby potrzeby mieszkańców tworzących kapitał ludzki. Inne ośrodki powinny przejąć funkcje miejsc pracy i zapewnić dostępność miejsc pracy dla kadry o wysokich kwalifikacjach. Odrębną część mogłyby stanowić ośrodki naukowo-badawcze i o silnie rozwiniętej funkcji edukacyjnej, która jednak mogłaby być skonsolidowana z rynkiem pracy. W celu podniesienia atrakcyjności tego obszaru jako sprzyjającego kapitałowi ludzkiemu konieczne są także: ukształtowanie spójnej sieci terenów zieleni i innych miejsc rekreacji oraz rozrywki, a także spójnego systemu komunikacji, zapewniającego sprawny przepływ przede wszystkim ludności, informacji i towarów. Wydaje się, że te wyzwania są możliwe do realizacji, gdyż sumaryczny potencjał miast – w szczególności na prawach powiatu – jest wystarczający w każdej dziedzinie istotnej z punktu widzenia kształtowania i rozwoju kapitału ludzkiego. Wskazane wyzwania powinny być podejmowane w ramach istniejącej Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, ale także rozszerzane poprzez włączanie miast leżących poza jej zasięgiem terytorialnym i stanowiących subregionalne bieguny rozwoju (Częstochowa, Bielsko-Biała i Rybnik).